

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Психолого-педагогічний факультет
Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри _____

Реєстраційний № _____
« ___ » _____ 20__ р.

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ
З НЕПОВНИХ СІМЕЙ**

студентки IV курсу групи ЗСП-19
ступінь вищої освіти «бакалавр»
психолого-педагогічний факультет
спеціальності 231 «Соціальна робота»
спеціалізація: Соціальна педагогіка
Коломoeць Ірини Анатоліївни

Керівник: асистент кафедри соціальної
педагогіки і соціальної роботи
Лисоконь Ілля Олександрович

Оцінка:
Національна шкала _____
Шкала ECTS _____ Кількість балів _____
Голова ЕК _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Члени ЕК _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Коломоєць Ірина Анатоліївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав(ла) і не одержував(ла) недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело. Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений(а). Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

(дата)

(підпис)

Ірина Коломоєць

(прізвище, ім'я)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З НЕПОВНИХ РОДИН	7
1.1. Вітчизняне нормативно-правове забезпечення захисту прав і свобод дітей	7
1.2. Терміносистема соціально-педагогічної роботи з дітьми з неповних сімей	12
1.3. Особливості соціалізації дітей з неповних родин в умовах закладу освіти	17
Висновок до першого розділу	23
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З ДІТЬМИ З НЕПОВНИХ СІМЕЙ	25
2.1. Соціально-педагогічний портрет дитини з неповної сім'ї та використання адаптивних методів роботи	25
2.2. Техніко-технологічні особливості роботи з дітьми з неповних родин	36
Висновок до другого розділу	43
ВИСНОВКИ	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	46

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає в тому, що нині в умовах кризових явищ із якими стикається суспільство кількість дітей з неповних родин збільшується. Простежується тенденція до проявів девіантної поведінки таких дітей через низьку участь або байдужість одно з батьків до життя дитини. Тому в об'єктивних реаліях сьогодення виникає потреба у пошуку оптимальних та інноваційних підходів до соціально-педагогічної роботи з дітьми з неповних сімей. Важливість соціально-педагогічної діяльності з такими дітьми обґрунтовується потребою у їх підтримці та подальшій соціалізації.

Саме соціальне виховання, соціалізація та адаптація є одними процесами, які має пережити дитина, яка потрапила до групи «ризик» через проживання в неповній родині. Не менш важливим питанням є застосування цифрового освітнього середовища школи у роботі з такими дітьми та відповідній компетентності соціального педагога.

Отже, необхідність розв'язання виявлених суперечностей, недостатній рівень теоретичної та практичної розробленості означеної проблеми, відсутність її системного наукового аналізу, її актуальність і новизна зумовили вибір теми кваліфікаційної роботи «Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми з неповних сімей».

Тему кваліфікаційної роботи затверджено наказом по університету від 05.10.2022 року №801-с «Про затвердження тем, наукових керівників, консультантів і рецензентів кваліфікаційних робіт випускникам бакалаврату денної та заочної форми навчання 2022-2023 н. р.».

Мета дослідження. Теоретично обґрунтувати особливості та процеси соціально-педагогічної роботи з дітьми з неповних сімей.

Відповідно до мети дослідження сформульовано наступні **завдання:**

1. Дослідити нормативно-правове забезпечення захисту прав і свобод дітей в Україні;
2. З'ясувати поняттєво-категорій апарат досліджуваного феномену;

3. Визначити основні методи для складання соціально-педагогічного портрету дитини з неповної сім'ї;

4. Проаналізувати техніко-технологічні особливості роботи з дітьми з неповних родин

Об'єктом дослідження є соціально-педагогічна робота.

Предметом дослідження є особливості провадження особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми з неповних сімей.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що не чітко сформований поняттєво-категорій апарат досліджуваного феномену впливає на обрання під час професійної діяльності основних методів соціально-педагогічної роботи з дитиною з неповної сім'ї та інноваційних техніко-технологічні особливості провадження такої роботи.

Предмет, мета і завдання дослідження обумовили використання наступних **методів дослідження**: емпіричні – спостереження, анкетування, експертна оцінка; теоретичні – аналіз, інтерпретація, класифікація, узагальнення; спеціально наукові: проблемно-генетичний, статистичний та термінологічний аналіз.

Експериментальною базою дослідження є заклад загальної середньої освіти (Криворізька гімназія №130 Криворізької міської ради).

Наукова новизна дослідження: Полягає в модернізації існуючих та розроблені нових теоретичних і практичних аспектів, що стосуються особливостей соціально-педагогічної роботи з дітьми з неповних сімей. Результати, що характеризують новизну дослідження полягають у наступному:

- *вперше* запропоновано авторське визначення понять «робота із неповними сім'ями»;

- *удосконалено* теоретичне узагальнення щодо соціально-педагогічних особливостей роботи з дітьми з неповних сімей;

- *дістало подальшого розвитку* питання розробки соціально-педагогічного портрету дітей з неповних сімей.

Практичне значення полягає у висвітленні змісту особливостей соціально-педагогічної роботи з дітьми з неповних сімей в умовах реформування загальної середньої освіти в Україні і задля сприяння всебічного розвитку дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Особистий внесок. Кваліфікаційна робота для здобуття освітнього рівня бакалавр за спеціальністю 231 Соціальна робота, спеціалізація «Соціальна педагогіка» є одноосібно виконаною працею. Всі наукові результати одержані автором самостійно.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається з вступу, двох розділів, п'яти підрозділів, висновків до розділів, висновків до роботи та списку використаних джерел (52 найменування, із них 31 інтернет-джерел). Використані джерела розміщені у порядку появи посилань у тексті. Повний обсяг роботи становить 51 сторінку, з них 41 сторінка основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З НЕПОВНИХ РОДИН

1.1. Вітчизняне нормативно-правове забезпечення захисту прав і свобод дітей

За роки незалежності Україна змогла розробити власну законодавчу базу та імплементувати міжнародні законодавчі пакти щодо захисту прав, свобод та інтересів дітей. Особливістю нормативної регламентації забезпечення захисту прав і свобод в Україні є її різногалузєва структура в юридичному полі. В більшості випадків захист законних прав та інтересів дитини відбувається вузькоспеціально, наприклад, вирішення майнових питань – цивільне право, захист трудових та соціальних гарантій – право соціального забезпечення, гарантія життя та загальнолюдських цінностей – конституційне право, захист фінансово-економічних процесів – фінансове прав тощо.

Першочерговим міжнародним нормативно-правовим документом, який регламентує права та свободи дитини є Конвенція ООН про права дитини (1989) [16]. Зазначена конвенція набрала чинності в Україні лише у 1991 році, з моменту проголошення незалежності.

Стаття 1 Конвенції ООН про права дитини (1989) [16] передбачає, що «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше». Також основоположними принципами конвенції є відсутність дискримінації за етнічною групою, кольором шкіри, мовою, політичними переконаннями, расою, релігійними віруваннями, соціальним походженням, статтю тощо.

Основним документом в Україні є Конституція України (1996) [17]. Саме в розділі II Конституції України [17] встановлені основні права, свободи та обов'язки громадян, зокрема дітей. Так, основні права, обов'язки та свободи, які закріплені за дітьми є стаття 21-24, 27-35, 39-41, 43-50, 52-55, 57, 59-60, 62-66 [17]. Загалом за прийнятим універсальним розподілом визначено

наступні групи основних прав: громадянські, екологічні, економічні, культурні, політичні, сімейні та соціальні.

За встановленими під час дослідження правами, які закріплені у Конституції України [17] і стосуються захисту дитинства передбачені всі групи прав, окрім політичних. Адже політичні права набуваються особою, яка отримує громадянство України та досягла повноліття (18-ти років).

У розділі III Закону України «Про охорону дитинства» (2001) [18] передбачено низку правових норми та гарантій щодо взаємодії дитини та сім'ї як суб'єктів правових відносин на території України, а саме: право на житло (стаття 18); право на контакт з батьками (стаття 15); право на майно (стаття 17); право на проживання в сім'ї разом або у одного із батьків (стаття 11); право на сім'ю та гармонійний духовний, культурний, соціальний, фізичний розвиток (стаття 11); рівні права та участь батьків у вихованні, навчанні та розвитку дітей (стаття 11) тощо.

Відповідно до статті 12 Закону України «Про охорону дитинства» (2001) [18] «виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини». На підставі цього можемо зробити висновок, що держава пріоритетно вважає, що найкращі умови для соціального виховання дитини є в повній сім'ї, проте не виключається спільна відповідальність батьків за участь у безпосередньому житті дитини.

Загалом можна стверджувати, що закон [18] передбачає охорону дитинства як пріоритетний напрям державної політики у галузі забезпечення прав дитини на життя, власність, житло, освіту, охорону здоров'я, розвиток та соціальний захист.

Окрім того в Україні встановлена відповідальність за виховання дітей, що гарантує спільне виконання обома батьками або їх законними представниками обов'язків, які сприятимуть всебічному розвитку дитини. Відповідальність за невиконання або неналежне виконання батьків обов'язків, обов'язків опіки та піклування, що призводять до зниження рівня життя

дитини та негативно впливають на виховання неповнолітньої особи передбачена статтею 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення [32].

Тим часом захист прав та свобод дітей в сімейному колі передбачено Сімейним кодексом України [7]. Саме у статті 150 кодексу [7] встановлені обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини. До основних положень статті 150 Сімейного кодексу України [7] віднесемо: гуманістичне та патріотичне виховання; заборона домашнього насилля та експлуатації; обов'язок піклування про здоров'я та різнобічний розвиток дитини; повага до дитини та її інтересів; сприяння в отриманні освіти; тощо. Зауважимо, що навчання дитини в даному контексті покладається на два суб'єкти – заклад освіти (як суб'єкту освітньої діяльності) та батьків (сприяння в отриманні дитиною освіти), а процеси розвитку та виховання є першочерговою відповідальністю батьків або осіб, які їх замінюють.

Разом із тим вітчизняне правове поле із захисту прав та свобод дітей, в тому числі з неповних сімей, складають укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, накази центральних органів виконавчої влади на які покладено відповідальність за охорону дитинства та материнства. Можна стверджувати, що вітчизняна нормативно-правова база захисту прав і свобод дітей включає в себе більше 100 нормативно-правових актів вітчизняних та більше 10 міжнародних пактів, договорів, які прийняті або ратифіковані в Україні.

До міжнародних нормативно-правових актів, які регламентують захист дитинства (як феномену) та дитини (як суб'єкта взаємовідносин та істоти) відносять (Табл. 1.1):

Таблиця 1.1

Перелік міжнародних нормативно-правових актів, які регламентують захист дитинства та дитини

Назва документу	Статус в Україні	Рік прийняття в Україні
Конвенція ООН про права дитини [16]	ратифіковано	1991

Продовження Таблиці 1.1

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії [31]	ратифіковано	2003
Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах [26]	ратифіковано (із заявою)	2004
Угода про співробітництво держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав з питань повернення неповнолітніх у держави їх постійного проживання [30]	ратифіковано	2005
Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського і ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи [19]	ратифіковано (із застереженнями)	2006
Європейська конвенція про здійснення прав дітей [21]	ратифіковано (із заявою)	2006
Європейська конвенція про контакт з дітьми [22]	ратифіковано (із заявою)	2006
Європейська соціальна хартія [24]	ратифіковано	2006
Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання в рамках Гаазької конференції [25]	приєднання (із заявою та застереженнями)	2006
Конвенція про стягнення аліментів за кордоном [27]	приєднання (із заявою)	2006
Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей [28]	ратифіковано	2006
Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей у рамках Гаазької конференції [29]	приєднання (із заявою та застереженнями)	2006
Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми [20]	ратифіковано (із заявами та застереженнями)	2008
Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом [23]	ратифіковано	2009

Джерело: складено автором на основі [16; 19-31].

До того ж вітчизняні нормативно-правові акти передбачають соціальні виплати, які залежать від життєвих обставин дитини. Уточнімо розміри основних передбачених соціальних виплат, на дітей відповідного віку станом на 31.12.2022 року, в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Розмір соціальних виплат на дітей станом на 31.12.2022 року

Вид соціальної виплати	Діти до 6 років (грн.)	Діти від 6 до 18 років (грн.)
Прожитковий мінімум	2201,00	2744,00
Аліменти	1100,50	1372,00
Допомога самотнім матерям	1100,50	1372,00

Джерело: складено автором.

На підставі вище викладено пропонуємо наступну різномірну класифікацію нормативно-правових актів, що регламентують забезпечення захисту прав і свобод дітей (Рис. 1.1):

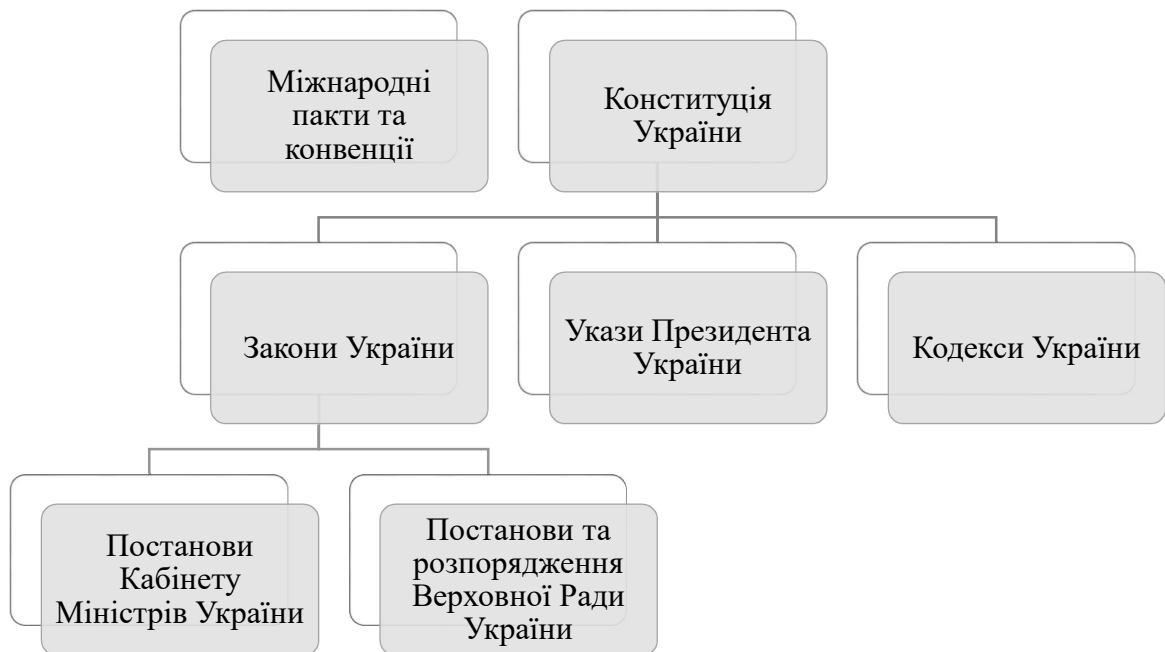

Рис. 1.1. Рівнева класифікація нормативно-правових актів, що регламентують забезпечення захисту прав і свобод дітей

Джерело: розроблено автором.

1.2. Терміносистема соціально-педагогічної роботи з дітьми з неповних сімей

Враховуючи вітчизняне нормативно-правове забезпечення захисту прав і свобод дітей є логічним дослідження поняттєво-категорійного апарату досліджуваного феномену. До основних дефініцій дослідження відносимо: «дитина», «роботи із неповними сім'ями», «неповна сім'я», «сім'я», «соціальна педагогіка», «соціальна робота» та «соціально-педагогічна робота».

Для початку уточнимо поняття «дитина». Єдиною думку або сформованого поняття «дитина» нині в українському законодавстві або науковій площині відсутнє. Насамперед, поняття «*дитина*» варіюється в залежності від сфери застосування даної дефініції. Так, наприклад, у Законі України «Про громадянство» (2001) під поняттям дитина розуміється особа, яка не досягла 18-річного віку [1]. Разом із тим у іншому законі, а саме Законі України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (1992) теж поняття розуміється як «особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом вона не набуває прав повнолітньої раніше» [2].

В українському науковому дискурсі існує багато варіацій поняття «дитина». Багато вітчизняних учених присвятили свої праці дослідженню даного питання, а саме: О. Дручик, Ю. Заросинський, О. Квас, О. Крижанівська, М. Подоляк, О. Юшкевич та інші. В контексті цього дослідження нам імпонує наступне потрактування поняття «*дитина*» - період в житті кожної людини, від народження до усвідомленого становлення та побудови взаємозв'язків із суспільством [3, с. 101].

Надалі варто розглянути дефініцію «*сім'я*». Відповідно до Сімейного кодексу України «сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки» [7].

За твердженням А. Шульги, *сім'я* – це поле міжособистісних зв'язків, які мають свої традиції та правила, власні функції та пов'язані зі суспільством, і в багатьом залежать від нього [6, с. 67].

Наступним важливим поняттям, яке потребує вивчення є «*неповна сім'я*». На думку А. Конанчук, *неповна сім'я* складається з батька та дитини, що опинилися у складній життєвій ситуації та потребують комплексної соціальної або соціально-педагогічної допомоги [4, с. 50].

Водночас І. Комплієнко у своїй праці «Неповна сім'я як чинник вживання старшокласниками психоактивних речовин» [5] стверджує, що родини у яких немає одного із батьків прийнято називати неповною. Однак, на думку дослідниці, саме поняття додатково відображає соціальну або психологічну недосконалість функціонування даного соціального інституту в суспільстві [5, с. 179].

На даному етапі дослідження варто надати визначення такому поняттю як соціальна педагогіка. Нам імпонує поняття «*соціальна педагогіка*» за Н. Сейко, яка вважає, що *соціальна педагогіка* займається вивченням умов формування суспільства в цілому через дослідження соціальних аспектів освіти та виховання [8, с. 17-18].

Тоді, як на думку О. Безпалько *соціальна педагогіка* акцентує увагу на «розвиток та становлення особистості як суб'єкта соціального життя, забезпечення педагогічно доцільного впливу різних факторів соціального середовища» [9, с. 105].

Якщо проаналізувати основні категорії соціальної педагогіки, то можна визначити як запозичені соціальні категорії, так і власне педагогічні (Табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Перелік категоріальних понять соціальної педагогіки

<i>Власне педагогічні</i>	<i>Запозичені до педагогіки</i>
Виховання	Соціум
Дитина	Соціально-педагогічна робота

Продовження Таблиці 1.3

Навчання	Соціально-педагогічне консультування
Освіта	Соціально-педагогічна реабілітація
Особистість	Соціально-педагогічна адаптація
Розвиток	Соціальний інститут
Соціалізація	Моральні норми

Джерело: складено автором на основі [8, с. 20].

Соціальна педагогіка як наукова галузь має не лише поняттєво-категоріальний апарат, а різнорівневу структуру. Так, раніше зазначені категорії соціальної педагогіки можна узагальнити наступним чином: теоретичний, методологічний та прикладний [8, с. 20]. Кожен із визначених рівнів відповідає за реалізацію певних категорій соціальної педагогіки. У контексті цього дослідження реалізуються всі три запропоновані рівні:

- теоретичний через дослідження особистості, його виховання та соціального середовища;
- методологічний за допомогою вивчення соціально-педагогічного феномену неповних сімей та психосоціальної моделі (портрету) дитини у такій родині;
- прикладний через визначення методів, соціальних інститутів, особливостей та форм соціально-педагогічної роботи з дітьми з неповних родин.

Під поняттям *«соціальної роботи»* варто розуміти соціальні взаємовідносини, що виникають за допомогою кроссекторальних зв'язків різноманітних соціальних груп та інститутів задля подолання складних життєвих обставин та надання необхідної соціальної підтримки особистості [9, с. 104].

Звернемося до М. Лукашевич та Т. Семигіна, які вважають, що *соціальна робота* є науковою галуззю про логічність та цінності діяльності й розвитку певних соціальних процесів та інститутів, враховуючи їх історичний досвід та вплив відповідних економічних, організаційних, педагогічних,

політичних, психологічних, соціокультурних та управлінських факторів у захисті громадянських прав особи в соціумі [10, с. 104]. Таким чином можна окреслити, що предметним полем соціальної роботи є захист законних прав та інтересів людини в суспільстві, а також підтримка соціальної справедливості.

Розглянувши поняття «соціальна педагогіка» та «соціальна робота», перейдімо до аналізу дефініції **«соціально-педагогічна робота»**. Систематичні заходи, які спрямовані на поліпшення життя індивіда в соціумі різноманітними соціальними та педагогічними засобами називається **соціально-педагогічною роботою** [11].

Тим часом як А. Капська вважає, що **соціально-педагогічна робота** є «своєрідним соціальним індикатором, який показує реальні наслідки соціальної політики, рівень її життєвості і ефективності» [12, с. 89]. Необхідно зупинитись на тому, що дослідниця визначає соціально-педагогічну роботу одночасно як індикатор та інструменти соціальної політики, оскільки реалізації соціальної політики залежить від успішного виконання педагогічних завдань. На її думку професійно провадити педагогічну роботу в соціальній сфері можуть лише фахівці, які мають певні «професійно-якісні характеристики» [12, с. 90].

Доречним для нашого дослідження є тлумачення О. Караман, оскільки у своїй праці «Сутність і зміст соціально-педагогічної роботи як категорії соціальної педагогіки» [13] вона розрізняє поняття «соціально-педагогічна робота» та «соціально-педагогічна діяльність». На думку дослідниці **соціально-педагогічна діяльність** – це «вид професійної діяльності, що полягає в забезпеченні освітньо-виховними засобами цілеспрямованої соціалізації, створенні сприятливих умов для всебічного розвитку, саморозвитку та самореалізації особистості» [13, с. 70]. Разом із тим, під **соціально-педагогічною роботою** розуміється діяльність, яка характеризується профільністю [14, с. 44].

Відобразимо напрями соціально-педагогічної роботи з дітьми з неповних сімей в Україні у Рис. 1.2.

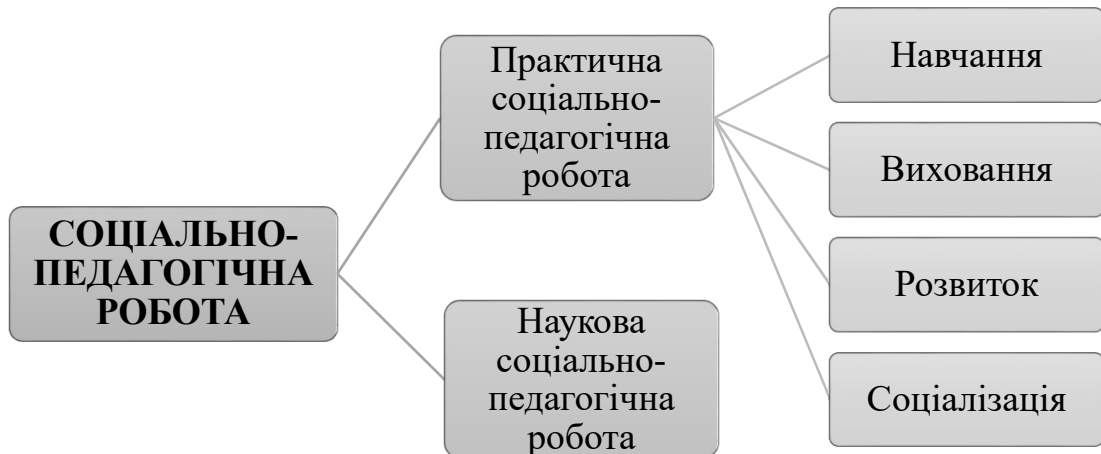

Рис. 1.2. Напрями соціально-педагогічної роботи з дітьми з неповних сімей в Україні

Джерело: розроблено автором.

Необхідно витлумачити сутність наступного поняття – *робота із неповними сім'ями*. Вважаємо, що дана дефініція означає розроблений алгоритм діяльності соціального педагога або соціального працівника із неповними сім'ями або її представниками (один із батьків, дитина), які потребують додаткового захисту з боку держави через складні життєві обставини. На нашу думку запропоноване трактування визначення характеризує спеціально створені чинники для взаємодії різних соціальних інституцій та груп з метою реалізації політичної, економічної або соціокультурної ролі держави у захисті дітей з неповних сімей.

Детальний аналіз сутності понять кваліфікаційної роботи дав змогу встановити, що нині не існує у вітчизняному освітньому, науковому середовищі або законодавчому полі єдиного підходу до визначення змісту окремих дефініцій, які визначають соціально-педагогічну роботу з дітьми із неповних сімей. Типовою залишається проблема в даній площині через неправильне іноді розуміння процесів та категорій, як наприклад поняття «педагогіка» (як наука) і «освіта» (як система), що простежується в сфері освіти в цілому і окремих її галузях конкретно [15, с. 408-409], в тому числі у соціально-педагогічному дискурсі.

1.3. Особливості соціалізації дітей з неповних родин в умовах закладу освіти

Проблема роботи з неповними родинками є не лише педагогічною, а й соціальною. Про це свідчать різноманітні дослідження даного процесу з позицій різних наукових галузей, зокрема педагогіки, психології, публічного управління та адміністрування, соціальних комунікацій, соціології, філософії тощо.

Беззаперечним є факт взаємозалежності форм, методів та інструментів роботи з дітьми із неповних сімей із віковими та індивідуальними особливостями дитини. Разом із тим на нашу думку головною особливістю роботи з дітьми із неповних родин в освітньому середовищі школи є створення умов для успішної соціалізації або ресоціалізації дитини в нових умовах.

Погоджуємось із думкою О. Проскуріної, що соціалізація – це «це засвоєння індивідом соціального досвіду, а саме певної системи соціальних ролей і культури» [36, с. 50].

На думку Н. Муляр до основних функцій соціалізації відноситься [33]:

- збирання та обробка індивідом соціального досвіду через різноманітну діяльність;
- опанування дитиною або особистістю встановлених соціальних норм, які необхідні для подальшого функціонування в соціумі;
- пошук та розуміння власного «Я», і його використання у різних соціальних ролях;
- розуміння власної важливості у соціальних процесах за допомогою попереднього соціального досвіду.

Водночас В. Москаленко у своїй монографії «Соціалізація особистості» передбачає наступні функції процесу соціалізації [34, с. 22]:

- ідентичності (формування уяви про власну соціальну потребу та відношення до певної громади);

- конструювання (взаємодія дитини із батьками, педагогами, дітьми, рідними та друзями задля побудови оптимальної моделі поведінки у суспільстві);
- полікультурності (функціонування та взаємодія різноманітних етнічних та соціокультурних груп);
- адаптації (засвоєння та підтримка загальноприйнятих соціальних норм сформованих у процесі розвитку людства).

Беручи до уваги, що питання соціально-педагогічної діяльності із дітьми з неповних сімей виникають на різних рівнях є потреба у визначені ролі закладу освіти в даному процесі. Тому, звернімося до Т. Семигіна, яка визначає, що існують наступні рівні соціальної роботи в Україні [35, с. 17]:

- 1) Індивідуальний (в процесі надання соціальної послуги враховуються індивідуальні вікові, політичні, психологічні, статеві, фізіологічні та інші особливості дитини);
- 2) Мікросистема (взаємозалежне співфункціонування різноманітних груп, які об'єднані спільною ознакою, а саме особою, яка потребує соціальної допомоги);
- 3) Мезосистема (взаємодія соціальних мікросистем);
- 4) Макросистема (функціонування певних чинників, які впливають на реалізацію державної соціальної політики).

Вважаємо доречним запропоновані Т. Семигіною [35, с. 17] рівні соціальної роботи інтерпретувати до досліджуваного в кваліфікаційній праці феномену. Саме тому встановимо взаємозв'язок між рівнем соціальної роботи та закладом освіти у соціально-педагогічній діяльності з дітьми зі неповних сімей у Табл. 1.4.

Таблиця 1.4

Взаємозв'язок між рівнем соціальної роботи та закладом освіти у соціально-педагогічній діяльності з дітьми зі неповних сімей

№ з/ч	Назва рівня соціальної роботи	Опис ролі закладу освіти у соціально-педагогічній роботі з дітьми зі неповних сімей

1	Індивідуальний	надання комплексної соціально-педагогічної послуги або педагогічний супровід враховуючи індивідуальні фізіологічні, вікові, політичні, статеві, релігійні та інші особливості дитини. Важливим є індивідуалізація у роботі з дитиною для визначення її власного «Я»
2	Мікросистема	взаємодія батьків, закладу загальної середньої освіти, гуртків/секцій, друзів та інших зацікавлених осіб задля побудови безпечного емоційного середовища для дитини. Проведення постійного моніторингу взаємодії дитини із однокласниками та класним керівником.
3	Мезосистема	побудова стійких взаємозв'язків на постійній основі задля попередження негативних проявів через потрапляння у групу «ризик». Даний рівень представлений мікросистемами та органами державної влади, місцевого самоврядування, превенцію та юстиції.
4	Макросистема	в загальному понятті фактори, які впливають на державні стандарти надання соціальних або соціально-педагогічних послуг. Умови та обставини формування державної освітньої та державної соціальної політик в Україні. Унормування процесів взаємодії в середині мезосистеми та мікросистеми.

Джерело: складено автором на основі [35, с. 17].

На підставі проведено співставлення можна стверджувати, що проблема соціалізації дітей зі неповних сімей як соціально-педагогічний феномен є всеосяжним, оскільки соціальна робота в даному випадку побудована на різних рівнях із врахуванням різноманітних факторів.

Соціалізація особистості, а особливо дитини, є постійним та складним процесом, який залежить від ряду факторів – глобальних, проміжних та індивідуальних. Основні фактори впливу на процес соціалізації дітей із неповних родин представлено на Рис. 1.3.

Рис. 1.3. Фактори впливу на процес соціалізації дітей із неповних родин

Джерело: складено автором.

На нашу думку глобальні та проміжні фактори впливу відкоригувати складно або замінити взагалі неможливо, проте індивідуальні фактори в даному випадку можуть коригуватися від зовнішніх та внутрішніх обставин. З впевненістю можна стверджувати, що заклад освіти є одним із суб'єктів соціалізації особистості, в тому числі дитини із неповної родини.

Здебільшого заклад освіти є важливим соціальним інститутом у житті дитини, адже саме в закладі освіти дитини проводить більшу частину свого дитинства та юнацтва, заводить нові соціальні контакти та набуває необхідно досвіду для подальшої життєдіяльності. Якщо говорити за дитинство та юнацтво, то передусім варто розуміти під закладом освіти – школу, як осередок здобуття загальної середньої освіти в Україні. Шкільне освітнє середовище є базовим центром, який впливає на отримання нових знань, умінь та навичок, розвиток інтелектуальних здібностей дитини, і формування світоглядних принципів та норм поведінки.

Важливим є те, що соціально-педагогічна робота з дітьми із неповних сімей має в першу чергу ґрунтуватися в закладі освіти на комплексному підході. Педагогічне оточення такої дитини має відповідати певним принципам. На нашу думку педагоги та технічний персонал, які забезпечують соціалізацію та соціально-педагогічний супровід дитини із неповної сім'ї мають керуватися наступними соціальними принципами: відповідальність, довіра, відкритість законність, патріотизм та рівність [37, с. 19-20].

Важливим у контексті цього дослідження є визначення методів соціально-педагогічної роботи із дітьми з неповних родин щодо їх подальшої соціалізації в суспільстві. Якщо стисло охарактеризувати дефініцію «метод», то звернімося до І. Рогальської, яка пропонує під методом розуміти «групу або сукупність кроків, методів, інструментів, які сприятимуть досягненню встановленої кінцевої мети діяльності або процесу в соціальній педагогіці» [39, с. 27].

У соціально-педагогічній діяльності методи виконують важливу роль і мають кроссекторальні зв'язки, оскільки застосовують наукові знання на практиці, що сформовані у різноманітних вітчизняних наукових галузях (як правило 01 Освіта/Педагогіка, 02 Культура та мистецтво, 05 Соціальні та поведінкові науки, 23 Соціальна робота), і мають прикладну дію, що дозволяє стверджувати про трансформацію індивіда як об'єкта соціально-педагогічної діяльності [38, с. 70].

У вітчизняному науковому просторі класифікація методів дослідження певних феноменів є дискусійним питанням. З метою вивчення методів та їх форм, які можна використовувати у соціально-педагогічній роботі із дітьми з неповних родин щодо їх подальшої соціалізації в суспільстві гарно проілюстровані у О. Безпалько. Візуалізуємо запропоновані групи методів у Табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Методи соціально-педагогічної роботи із дітьми з неповних родин щодо їх подальшої соціалізації в суспільстві за О. Безпалько

Педагогічні методи	Психологічні методи	Соціологічні методи
Переконання	Спостереження	Психосоціальна адаптація
Прогнозування	Опитування	Психокорекція
Тренування	Експертна оцінка	Психосоціальна реабілітація
Самовиховання	Біографічний методи	Діагностика
Заохочення	Аналіз документів	Психологічне консультування

Джерело: складено автором на основі [38].

Логічним є використання у соціально-педагогічній діяльності в умовах закладу освіти саме педагогічних методів у роботі із дітьми з неповних родин. Особлива роль закладу освіти, в даному випадку школі, відводиться задля вирішення комплексної проблеми уваги з боку батьків дітям, які з певних об'єктивних причин позбавлені відповідного рівня виховання, навчання, розвитку або уваги в родині. Саме педагогічний досвід та соціальний потенціал закладу освіти створює сприятливі умови в освітньому середовищі для компенсації низького рівень або відсутності соціалізації дитини через спеціально організовану науково-методичну діяльність.

До основних напрямів соціально-педагогічної роботи соціального педагога у роботі із дітьми з неповних родин щодо їх подальшої соціалізації можна віднести [40]:

- корекційно-розвивальний;
- психолого-педагогічна діагностика;
- соціально-педагогічна профілактика;
- соціально-педагогічна діяльність з сім'єю;
- соціально-педагогічна реабілітація;
- соціально-педагогічна анімація;
- соціально-педагогічна робота з девіантними та обдарованими дітьми.

Висновок до першого розділу

На основі проведено теоретичного аналізу можемо зробити висновок, що у вітчизняному науковому дискурсі питання соціально-педагогічної роботи з дітьми з неповних родин має ґрунтовні дослідження. Велика кількість українських дослідників приділяють увагу аналізу розвитку системи державного соціального забезпечення неповних сімей та сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, пошуку інноваційних моделей надання соціальних та соціально-педагогічних послуг дітям із неповних сімей, формам, методам та інструментам соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю тощо. Встановлено, що родину складають особи, які спільно проживають і обов'язково пов'язані спільним побутом, а також взаємними правами та обов'язками, що визначені чинним законодавством України. Неповна сім'я, в даному випадку – проживання дитини із одним з батьків.

Нормативно-правове забезпечення підтримки дітей із неповних сімей та захисту законних прав та інтересів дитинства в Україні за часів незалежності розвинулось до європейського рівня. Дана тенденція відображає позитивні зміни, які відбуваються в наслідок європейської інтеграції України. Вітчизняні нормативні акти розробляються із врахуванням міжнародних угод та пактів, беручи кращі практики та механізми захисту прав дітей. Разом із тим система нормативно-правового забезпечення досліджуваного феномену потребує систематизації, оскільки захист прав дітей із неповних сімей нині відносить до загальної системи і не містить кодифікацію.

Не менш важливим питанням у роботі з дітьми із неповних сімей є їх соціалізація та участь закладу освіти, як суб'єкта соціальної та соціально-педагогічної діяльності, в даному питанні. За результатами дослідження можна зробити висновок, що до основних напрямів соціально-педагогічної діяльності соціального педагога закладу загальної середньої освіти (школи) відносимо: діагностичний, дозвілєвий, консультативний, корекційний та профілактичний.

У другому розділі кваліфікаційної роботи є потреба розглянути методологічні особливості роботи з дітьми з неповних сімей, а саме визначити соціально-педагогічний портрет суб'єктів процесу надання послуги дитині із неповної родини та обґрунтувати соціально-педагогічні умов роботи з учнями з неповних сімей.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З ДІТЬМИ З НЕПОВНИХ СІМЕЙ

2.1. Соціально-педагогічний портрет дитини з неповної сім'ї та використання адаптивних методів роботи

Варто зазначити, що проблема функціонування людини та становлення її усвідомленого «Я» є однією з найскладніших міждисциплінарних проблем сучасної науки. Тому незважаючи на потребу дослідження соціального досвіду людини виникає паралельна потреба у вивченні її особливостей як соціально-педагогічного феномену. У сучасній педагогічній думці під дефініцією «портрет» варто вбачати прийом визначення набору основних характеристик діяльності досліджуваного об'єкту, в контексті дослідження – дитини з неповної роботи. Опис портрета об'єкта або суб'єкта дослідження нині є складним процесом, оскільки на відмінну від художнього опису, де є чітке бачення автора у науковому портреті відіграють важливу роль фактори, компетентності, знання.

Як стверджує І. Поліщук для побудови портрета необхідно використовувати загальноприйняті «критерії-характеристики» [41, с. 12]. На нашу думку такі критерії мають відображати темперамент особи, її соціальний статус, рівень освіти, накопичений досвід, ціннісно-вольові переживання та соціокультурні переконання. В такому випадку увага приділятиметься як соціальним запитам, так і ідеальним образам, які формуються суспільством під впливом історично обумовлених ситуацій. Разом із тим портрет дитини має містити комплексну психосоціальну характеристику, яка має включати в себе фізіологічні, психолого-педагогічні та соціальні дані.

Одним із інструментів, який дозволять зробити соціально-педагогічний портрет дитини з неповної сім'ї є SWOT-аналіз. Даний інструмент активно почав застосовуватися у другій половині XX століття. SWOT-аналіз як дієвий засіб планування та прогнозування визначає сильні сторони (Strengths), слабкі

сторони (Weaknesses), можливості (Opportunities) та ризики (Threats) [42, с. 66].

Пропонуємо здійснити SWOT-аналіз, як кроссекторальний науковий інструмент, який дозволить визначити соціально-педагогічний портрет як метод роботи з дитиною з неповної родини (Рис. 2.1).

Рис. 2.1. SWOT-аналіз як інструмент побудови соціально-педагогічного портрету дитини з неповної родини

Джерело: складено автором на основі [42, с. 66].

Однак для складання класичного соціально-педагогічного портрету дитини з неповної родини використаємо під час експериментальної частини більш традиційні методи для соціальної та соціально-педагогічної галузей.

Базою для проведення експериментальної частини дослідження – побудова соціально-педагогічного портрету та апробація різноманітних методів, було обрано заклад загальної середньої освіти, зокрема Криворізька гімназія №130 Криворізької міської ради Дніпропетровської області. Перш за все варто здійснити аналіз закладу освіти.

Криворізька гімназія №130 Криворізької міської ради Дніпропетровської області розташована у Довгинцівському районі міста, на

мікрорайоні «Східний-2». Даний житловий масив є спальним, що суттєво впливає на контингент учнів гімназії. Нині гімназія складається з 55 класних колективів дітей, різних ланок загальної середньої освіти. При гімназії функціонує 8 гуртків та 7 спортивних секцій.

Відповідно до інформації про кадрове забезпечення освітньої діяльності у гімназії працює 93 педагогічних працівника, з яких 89 працівників за основним місцем роботи та 4 педагоги за сумісництвом [43]. Всі педагогічні працівники закладу загальної середньої освіти мають відповідну, профільну, освіту. Якісні показники педагогічного колективу відображають інформацію про склад психологічної служби закладу освіти до складу якого входять практичний психолог та соціальний педагог.

Важливим у контексті нашого дослідження є психологічна служба закладу загальної середньої освіти, оскільки саме даний структурний підрозділ закладу освіти відповідає першочергово за роботу зі здобувачами освіти, їх батьками та педагогічними працівниками, які потрапили у складні життєві обставини.

На обліку у соціального педагога Криворізької гімназії №130 перебувають діти наступних пільгових категорій: діти з інвалідністю, діти з малозабезпечених сімей, діти з неповних родин, діти загиблих військовослужбовців, діти позбавлені батьківського піклування, діти учасників бойових дій та діти-сироти. Всього в закладі освіти на обліку перебуває більше 300 осіб, з них 258 дітей з неповних сімей. Тобто, діти з неповних родин в даному закладі освіти є найбільшою за чисельністю категорією дітей, які мають право на пільги.

Реалізація експериментальної частини дослідження відбувалася протягом 2022-2023 навчального року в закладі освіти і була організована поетапно. На першому етапі основна увага була приділена визначенню кількісних показників та вивченню соціальних паспортів для створення початкового враження і підбору можливих соціально-педагогічних діагностичних інструментів.

Другий етап був присвячений безпосередньо анкетуванню учнів та проведенню комплексного аналізу результатів анкетування.

Третій етап експерименту полягає в наданні рекомендацій щодо особливостей роботи з дітьми з неповних сімей враховуючи проведенне анкетування та його якісні результати.

Для подальшого дослідження визначимо основні методики, якими під час експерименту послуговувався автор кваліфікаційної роботи, а саме:

1. «Моніторинг соціалізації особистості учня» за методики Т. Дараган [47];

2. «Експертна методика визначення статусу ідентичності» в інтерпретації Г. Таганової [48, с. 99-103];

3. Методика «Психологічна група ризику» за авторства Л. Лепіхової та В. Татенка [44, с. 208; 45; 46];

4. Методика оцінювання способів реагування в конфліктних ситуаціях - автор К. Томас [48, с. 106-109].

Обрання даних методик як основних в межах експериментальної частини цієї кваліфікаційної роботи обумовлено соціально-педагогічними категоріями на дослідження яких вони зорієнтовані. Дослідження цих категорій беззаперечно впливає на є невід'ємними частинами соціально-педагогічного портрету дитини з неповної сім'ї, який має розробити соціальний педагог використовуючи максимальну кількість засобів та інструментів на практиці.

Здійснимо детальний розбір кожної із використаних методик під час експерименту.

1. «Моніторинг соціалізації особистості учня» за методикою Т. Дараган [47]. На думку Т. Дараган дана методика є соціально-педагогічним інструментом для виявлення рівня автономності дитини в наявному соціокультурному просторі, виховання дитини (особливо сімейного та морального виховання), соціальної адаптації в наявних життєвих умовах та

соціальної активності в межах певної громади, в тому числі школи, сім'ї, друзів, мікрорайону.

Всім здобувача освіти Криворізької гімназії №130, які мають статус «дитина з неповної сім'ї» було запропоновано пройти тест, який складається із 20 запитань. Кожне із запитань має певну градаційну шкалу для відповіді, що дозволяє в подальшому визначити необхідні напрями для роботи з такими дітьми. Відобразимо у Табл. 2.1 бланк за методикою Т. Дараган [47].

Таблиця 2.1

Приклад бланку опитування здобувача освіти за методикою Т. Дараган

№	Запитання	Варіант відповіді				
		завжди	майже завжди	іноді	дуже рідко	ніколи
1	Прагну слухатися у всьому своїх вчителів та батьків.					
2	Я вмю прощати.					
3	Вважаю, що завжди треба чимось відрізнитися від інших.					
4	За щоб я не взявся - досягаю успіху.					
5	Мені хочеться бути попереду інших в будь-якій справі.					
...						
20	Прагну захищати тих, кого ображають.					

Джерело: складено автором на основі [47].

Зауважимо, що опитувальний передбачає безпосередню відкритість дитини до процесів взаємодії, оскільки питання побудовані таким чином, щоб дитина змогла вирішити, наскільки вони добре характеризують її. На нашу думку, даний метод має досить позитивні аспекти, які можуть допомогти соціальному педагогу правильно побудувати соціально-педагогічний портрет дитини з неповної сім'ї, адже метод:

- зорієнтований на визначення рівня розвитку дитини в різноманітних умовах, які відповідають певній віковій групі;
- має сформовану теоретичну обґрунтованість із запропонованими запитаннями і варіантами відповідей, які дозволяють максимально точно визначити якісні результати опитування;
- окреслені рамки опитування, що дозволяє за короткий проміжок часу (до 30 хвилин) отримати відповіді дитини та почати їх якісну соціально-педагогічну оцінку;
- реалізує людиноцентрований підхід у соціальній роботі в системі освіти.

2. «Експертна методика визначення статусу ідентичності» в інтерпретації Г. Таганової [48, с. 99-103]. Запропонована методика є дещо складнішою від попередньої, вона дозволяє визначити тип своєї ідентичності. Тобто, методика Г. Таганової [48, с. 99] дозволяє визначити здобувачу середньої освіти свою унікальність за допомогою аналізу інших людей у відсотковому співвідношенні.

Метод передбачає, що дитина прочитає різні описи людини та інші її характеристики і за допомогою відсоткової оцінки (від 1% до 100%) визначить пропорційно до якого типу людини вона належить. Таким чином надалі соціальний педагог зможе шляхом зіставлення різних прототипів створити власний соціально-педагогічний портрет дитини з неповної сім'ї. Наведемо приклад бланку методики у Табл. 2.2 для жіночої статі.

Таблиця 2.2

Приклад бланку методики «Експертна методика визначення статусу ідентичності» (жіночий варіант) в інтерпретації Г. Таганова

	Опис людини	Я
Людина 1	«Вона, мабуть, ще не стикалася із труднощами життя. Здається, вона не знає, чого їй хочеться, – що є, те вона і приймає. Незрозуміло, чого вона хоче досягнути чи зробити в житті. Можливо, вона про це і не замислювалася... Вона несамостійна» [48, 101].	

Продовження Таблиці 2.2

Людина 2	«Вона, мабуть, ще не стикалася із труднощами життя... Вона не думає, що все дуже просто, але впевнена в тому, що їй вдасться досягнути поставлених цілей і реалізувати намічені плани. Хоча її плани, схоже, не глибоко нею продумані» [48, 101].	
Людина 3	«Вона останнім часом досить напружена, неспокійна, тривожна, схвильована. У неї накопичилося багато проблем, деякі ситуації майже кризові... Вона скоріше активна, ніж пасивна. Вона не зовсім самостійна, як кажуть, шукає себе» [48, 101].	
Людина 4	«Вона справляє враження людини, яка багато чого пережила і має досвід. До її думки зазвичай прислухаються... Скоріше за все, у неї все виходить краще або принаймні не гірше, ніж в інших. Вона самостійна людина» [48, 101].	
Людина 5	«Вона досить жорстка людина. Якщо в неї виникають проблеми, вона їх приховує. Їй не можна сказати ані слова проти, погано сприймає критику. Вона «грає на публіку» частіше за інших. Якщо вона і не самостійна, то хоче такою виглядати» [48, 101-102].	
Всього:		100%

Джерело: складено автором на основі [48, с. 101-102].

Важливим в запропонованій методиці [48, с. 99-103] є гендерний дискурс, який нині активно просується в рамках реформи загальної середньої освіти – Нова українська школа. Не дивлячись на те, що сама по собі методика розроблена у 2004 році вона залишається актуальною донині і відображає позитивний вектор розвитку соціально-педагогічної сфери.

3. Методика «Психологічна група ризику» за авторства Л. Лепіхової та В. Татенка [44, с. 208; 45]. Запропонована методика передбачає, що здобувач освіти має аркуш зі судженнями, які дозволяють визначити рівень його соціалізації та психологічного розвитку в освітньому середовищі та за його межами. У Табл. 2.3 наведемо приклад опитувальника.

Таблиця 2.3

**Приклад бланку опитування здобувача освіти за методикою
«Психологічна група ризику» (авторський колектив - Л. Лепіхової та
В. Татенка)**

Лівий стовпчик								Правий стовпчик
Оцінки, що я одержую в школі, мене задовольняють	3	2	1	0	1	2	3	Мої шкільні оцінки мене не задовольняють
Для мене найбільша радість проводити час із друзями	3	2	1	0	1	2	3	Мені найбільше подобається бути наодинці, займатися цікавою для мене справою
Я відчуваю постійну увагу до себе близьких та друзів	3	2	1	0	1	2	3	Я відчуваю, що близькі мені люди стають неуважними до мене
Не нарікаю на апетит	3	2	1	0	1	2	3	Апетиту немає
Сплю добре, міцно	3	2	1	0	1	2	3	Сплю погано
Думаю, що я досить рішуча і смілива людина	3	2	1	0	1	2	3	Думаю, що я не такий вже рішучий та сміливий
Дії дорослих здебільшого є для мене гарним прикладом	3	2	1	0	1	2	3	У житті дорослих я спостерігаю більше поганих прикладів, ніж гарних
Вважаю, що той, хто не ризикує, той не виграє	3	2	1	0	1	2	3	Намагаюся дотримуватися правила: «Сім разів відмір - один відріж»
Намагаюся не уникати труднощів, а долати їх	3	2	1	0	1	2	3	Намагаюся уникати труднощів, не потрапляти у неприємні історії

Джерело: складено автором на основі [44, с. 210-217]

Загалом запропонований опитувальник за авторства Л. Лепіхової та В. Татенка [44, с. 210-217] містить 84 пункти, кожен з яких має 2 твердження – позитивне а негативне. Із запропонованого бланку опитувальнику у Табл. 2.1 бачимо, що лівий стовпчик бланку відображає позитивні судження, а правий стовпчик – негативні. Також, варто зазначити, що сам опитувальник поділений

на блоки, які дозволяють зробити комплексну оцінку дитини за наступними характеристиками [44, с. 218]:

- 1-15 пункт передбачає визначення загального фізіологічного та психофізіологічного стану дитини;
- 16-30 пункт дозволяє сформувавши уявлення про емоційний стан та зрілість дитини;
- 31-42 пункт опис особистісних рис, які проявляються у складних життєвих обставинах або кризових подіях;
- 43-51 пункт виявлення ціннісних орієнтацій дитини, які проявляються під час екстремальних ситуацій на основі набутого соціального досвіду;
- 52-78 пункт визначають у дитини наявність та сформованість системи мотивацій, стимулів та життєвого відношення;
- 78-84 пункт описують психологічні зрілість та стан психосоціального здоров'я дитини.

Запропонована методика «Психологічна група ризику» на нашу думку є доцільним засобом, який може допомогти соціального педагогу у формуванні соціально-педагогічного портрету дитини з неповної родини, оскільки ця методика враховує фізіологічні, вікові, індивідуальні та інші потреби й особливості дитини.

4. Методика оцінювання способів реагування в конфліктних ситуаціях - автор К. Томас [48, с. 106-109]. Методика оцінювання способів реагування в конфліктних ситуаціях була запропонована американським соціальним психологом у 70-х роках ХХ століття К. Томасом. Однак реалії соціокультурного, економічного та політичного розвитку призвели до необхідності не просто використовувати цю методику, а перш за все адаптувати її на пострадянський простір. Адаптацією даної методики займалася Н. Гришаєва у 2006 році.

Основна ідея методика полягає у визначенні та подальшому прогнозуванні реакції особи на нестандарту, частіше за все конфліктну

ситуацію [48, с. 106]. Тому нами була обрана дана методика для інтерпретації в межах дослідження, оскільки діти з неповних родин здебільшого складно переживають розлучення батьків, гостро реагують на певні соціальні проблеми та частіше потрапляють у складні життєві або конфліктні ситуації. Відобразимо бланк опитування методики оцінювання способів реагування в конфліктних ситуаціях у Табл. 2.4

Таблиця 2.4

Приклад бланку опитування методики оцінювання способів реагування в конфліктних ситуаціях за авторства К. Томас, адаптація Н. Гришаєвої

№	Варіант А	Варіант Б	Відповідь
1	Іноді я даю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання	Перш ніж обговорювати те, в чому наші думки не збігаються, я намагаюся звернути увагу на те, в чому ми погоджуємось	
2	Я намагаюся не зачепити почуттів іншої людини	Я намагаюся не зачепити почуттів іншої людини	
3	Я намагаюся не зачепити почуттів іншої людини	Я намагаюся не зачепити почуттів іншої людини	
4	Я намагаюся знайти компромісне рішення	Я намагаюся не зачепити почуттів іншої людини	
5	Я намагаюся не зачепити почуттів іншої людини	Я намагаюся не зачепити почуттів іншої людини	
...			
30	Я намагаюся не зачепити почуттів іншої людини	Я намагаюся не зачепити почуттів іншої людини	

Джерело: розроблено автором на основі [48, 106-109].

Опитувальник за цією методикою [48, 106] складається з 30 запитань, які поділені на 5 розділів – адаптація, альтернатива, взаємодія, профілактика та суперництво. Одержані кількісні показники соціальний педагог має зіставити та порівняти задля виявлення пріоритетної форма соціальної поведінки дитини з неповної родини в нестандартній ситуації. Загалом запропонована методика полягає у виявленні до взаємодії та суперництва у різних колективах та спільнотах, а також визначенні рівня конфліктності та можливості пошуку

компромисів у різноманітних ситуаціях. На нашу думку дана методика дозволяє здійснити оцінку рівня соціальної адаптації дитини з неповної сім'ї до подальшої взаємодії в учнівському колективі класу або освітньому середовищі гімназії загалом.

На основі проведених анкетувань, в рамках експериментальної частини дослідження, із учнями Криворізької гімназії №130 було визначено якісні показники роботи з дітьми з неповних сімей в закладі загальної середньої освіти. Якісні показники було оброблено і систематизовано результати опитування учнів у наступні категорії: 1 – можливість до комунікації; 2 – мотивація до здобуття освіти та розвитку; 3 – реалізація лідерських амбіцій; 4 – взаємодія з батьками та друзями; 5 – пристосування до життя.

Відобразимо кількісні показники експериментальної частини дослідження у визначених категоріях у Табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Кількісні показники експериментальної частини дослідження

Категорія	Кількісний показник	
	%	осіб
Можливість до комунікації	21	54
Мотивація до здобуття освіти та розвитку	18	46
Реалізація лідерських амбіцій	16	42
Взаємодії з батьками та друзями	12	31
Пристосування до життя	33	85
Всього:	100	258

Джерело: складено автором.

На підставі вище викладеного можна зробити висновок, що запропоновані автором методики для складання соціально-педагогічного портрету дитини з неповної родини можуть бути застосовані на практиці в закладі загальної середньої освіти. Кількісні результати анкетування в рамках експериментальної частини дослідження відображають певну приналежність дитини до певної категорії соціальної поведінки, яка є результатом її

персонального досвіду, соціальної адаптації, взаємодії з навколишнім світом та виховання.

2.2. Техніко-технологічні особливості роботи з дітьми з неповних родин

В умовах активного реформування вітчизняного освітнього простору виникає потреба у визначенні актуальних техніко-технологічних аспектах роботи з дітьми з неповних сімей. В межах нашого дослідження визначаємо, що під техніко-технологічними особливостями варто розуміти підходи до організації роботи з дітьми з неповних сімей та сучасні інформаційно-обчислювальні засоби, які може використовувати соціальний педагог в закладі загальної середньої освіти. Варто зауважити, що експериментальна база дослідження – Криворізька гімназія №130 має усі необхідні технічні засоби, щоб організація та управління діяльністю пов'язаною із соціально-педагогічною роботою з дітьми та молоддю з неповних родин проходила на достатньому рівні.

Актуальні виклики сьогодення з якими стикаються діти, зокрема глобальна пандемія COVID-19 (з 2020 року) та військова агресія Росії (з 2014 року) призвели до активного реформування освітньої політики в Україні. Так, на загальнодержавному рівні соціально-психологічні служби закладів освіти були перейменовані на «психологічні служби». Міністерство освіти і науки України зобов'язало всіх суб'єктів, які надають освітні послуги утворити відповідні служби в закладах, установах, організація, підприємствах у сфері освіти задля надання комплексної підтримки здобувачам освіти та працівникам освітньої галузі. Сама система освіти від моменту проголошення незалежності України, з 1991 року, перебудувалася і зорієнтована на побудову шкільного середовища, яке сприяє успішній соціалізації та підтримці дитини, яка потрапила у складну життєву обставину.

На підставі результатів проведеного експерименту в рамках цієї кваліфікаційної роботи можемо констатувати, що визначені проблеми дітей з неповних сімей можуть вирішуватися через реалізацію наступних соціально-педагогічних підходів:

- парадигмальний підхід;
- персоналізований підхід;
- психосоціальний підхід;
- системний підхід.

Проаналізуємо кожен із запропонованих підходів окремо.

Парадигмальний підхід успішно реалізується виключно за умови системного виконання та дотримання затверджених державних стандартів та методичних рекомендацій щодо роботи з окремими категоріями громадян, зокрема з дітьми з неповних сімей.

Водночас соціально-педагогічна діяльність є однією із провідних в системі шкільного освітнього середовища. Сама по собі соціально-педагогічна робота виступає автономним напрямом діяльності та управління поряд з виховною, методичною, організаційно-адміністративною, освітньою та іншими видами діяльності. Беззаперечно пріоритетність тої чи іншої форми діяльності визначається виключно менеджментом закладу освіти, однак представники психологічної служби також є адміністрацією закладу освіти і від їх персональної ролі залежить пріоритетність соціально-педагогічного напрямку діяльності в школі.

Парадигмальний підхід, на нашу думку, реалізується через спільну взаємо участь всіх учасників освітнього процесу в закладі загальної середньої освіти, оскільки діти з неповних родин відносяться до потенційних груп «ризик». Тому вони, як й інші пільгові категорії, потребують особливої уваги з боку педагогічного колективу, а професійної підтримки з боку психологічної служби.

Серед провідної діяльності в цьому підході пропонуємо залучення дітей з неповних сімей до виконання громадських доручень або організації

культурно-дозвілєвих заходів, які передбачені планом роботи школи. Така діяльність дитини створює підґрунтя для адаптації в нових умовах та соціалізації, побудови відкритого діалогу «учень – педагог», пошуку проблем аспектів у вихованні, розвитку або навчанні, реалізації його внутрішнього творчого потенціалу.

Персоналізований підхід полягає в урахуванні вікових, індивідуальних та фізіологічних особливостей дитини з неповних родини таким чином, щоб не дитини пристосовувалася до мети та змісту соціального виховання, а навпаки, щоб зміст соціального виховання був адаптований до такої дитини. В такому випадку соціальному педагогу доведеться обирати засоби, інструменти, методи, прийоми, технології та форми соціально-педагогічної діяльності відповідно до встановлених особливостей дитини задля досягнення позитивного впливу та необхідного соціального ефекту.

Реалізація даного підходу відбувається за допомогою «точкового» аналізу умов проживання, педагогічного простеження за дитиною в умовах освітнього процесу та під час позакласної роботи. Таким чином соціальний педагог отримує можливість зробити висновки щодо потреб такої дитини, а також визначити зовнішні та внутрішні чинники, які не дозволяють дитині успішно адаптуватися до нових реалій життя.

За результатами експериментальної частини дослідження можна констатувати, що переважна більшість дітей з неповних родин мають проблеми у комунікації із батьками, що призводить до постійного стану тривожності у дітей. Такий стан спричиняє появу цілого ряду проблем у поведінці дитини, адже тривожність впливає на психосоціальну та фізіологічну складову життя. Такі діти як правило погано сплять, довго сидять перед комп'ютером, відмовляються допомагати батькам у побуті тощо. Профілактика такої поведінки у дитини можлива виключно через персоналізований підхід, який передбачає індивідуальну роботу з дитиною.

Психосоціальний підхід забезпечується виключно професійно підготовленими фахівцями, які здатні вирішувати складні життєві обставини

в умовах закладу освіти. Основна проблема даного підходу полягає у стереотипізації соціально-педагогічної роботи з дітьми з неповних сімей. Перш за все цей підхід полягає в потребі висококваліфікованої допомоги дитині та батькам за допомогою різноманітних психологічних, соціальних та педагогічних засобів.

Для успішної реалізації психосоціального підходу необхідною умовою є професійна соціально-педагогічна компетентність. Дана компетентність соціального педагога відіграє провідну роль у роботі з дітьми незалежно від соціальної категорії. Саме за допомогою курсів післядипломної освіти, тренінгів, семінарів, форумів та інших форм підвищення кваліфікації відбувається поліпшення необхідних навичок для подальшої роботи. Разом із тим фаховість соціального педагога залежить і від закладу освіти.

Системний підхід передбачає ефективне вирішення складних емоційних проблем у дитини з неповної родини виключно через комплексну роботу у різних напрямках. В даному випадку соціальному педагогу варто працювати на випередження девіантної поведінки, тому основна роль в даному підході саме у соціального педагога. На нашу думку соціальний педагог повинен проводити постійні зустрічі із батьками дитини або особами, які їх замінюють, організувати вчителів-предметників для проведення позакласних занять з дитиною для підвищення рівня успішності, надавати комплексну соціально-педагогічну послугу дитини, яка базуватиметься на основах психокорекції, реабілітації та педагогічного супроводу.

Фактор проживання дитини у неповній сім'ї в даному підході не застосовується, адже проживання в неповній родині та участь батьків у процесі виховання є різними соціально-педагогічними категоріями. Саме тому подолання негативних наслідків виховання або підвищення рівня успішності має відбуватися виключно на умовах комплексної роботи близького оточення дитини. За умови комплексної та постійної роботи з дитиною з неповної сім'ї рівень проблемно дитини значно знизиться, адже до такої роботи будуть залучені фахівці, педагогічний колектив, дитина та її батьки.

Представимо соціально-педагогічні підходи для роботи з дітьми з неповних сімей в закладі загальної середньої освіти схематично на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Соціально-педагогічні підходи для роботи з дітьми з неповних сімей в закладі загальної середньої освіти

Джерело: складено автором.

Розглянувши технологічні особливості роботи з дітьми з неповних родин, перейдімо до технічних аспектів соціально-педагогічної роботи з такими дітьми. Як раніше зазначалося під технічними аспектами варто розуміти інформаційно-комунікаційні засоби, які можна використовувати у соціальній роботі в закладі загальної середньої освіти.

Сучасне покоління використовують інформаційні засоби у декілька разів активніше, ніж це було навіть 10 років тому. Діти використовують різноманітні онлайн-платформи та ресурси для обміну думками, творчого самовираження, додаткового розвитку тощо. Тому інформаційні технології нині стають доречними інструментами, які допомагають соціальним педагогам у роботі з дітьми різних соціальних категорій.

Так, одним із найпопулярніших вебресурсів для проведення анкетування, опитувань, контрольних робіт або тестових завдань в ігровій формі є «Kahoot!» [49]. Даний ресурс дозволяє соціальному педагогу

використовуючи яскраві кольори, малюнки, фото, відео та форми заохочення провести необхідне опитування дітей з неповних сімей та отримати автоматично оброблені дані по кожній дитині окремо. Також ресурс можна використовувати декількома мовами (Рис. 2.3), що додатково заохотить дітей до такої інтерактивної форми взаємодії із соціальним педагогом.

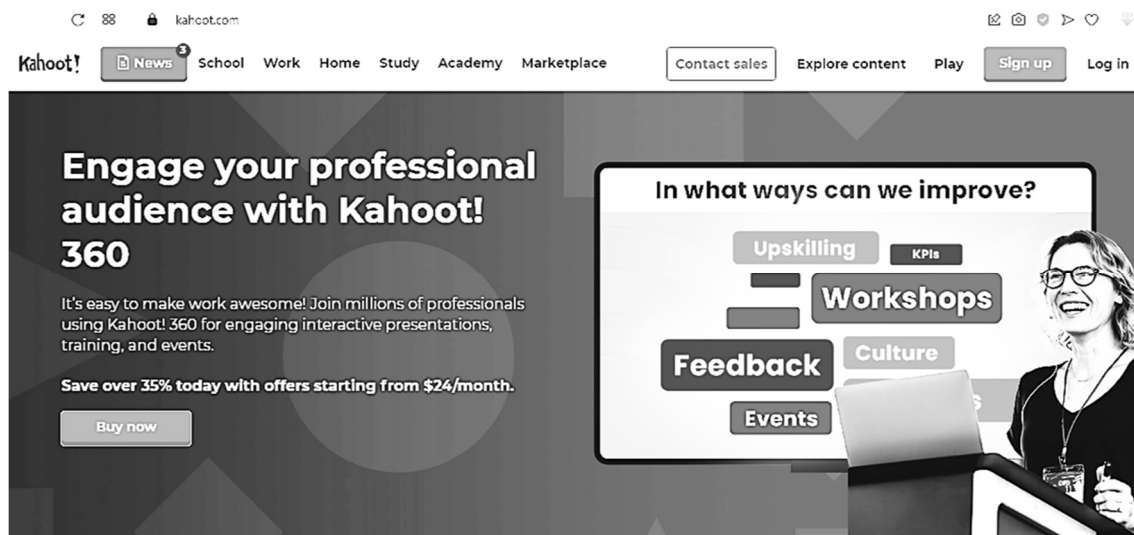

Рис. 2.3. Вебресурс «Kahoot!»

Джерело: складено автором на основі [49].

Одним із провідних інформаційних ресурсів на території України є Google [51]. Компанія Google за роки свого існування розробила та впровадила більше 30 модулів, серед яких «Google Classroom» [50]. Цей модуль є особливо популярним серед вчителів та дітей. Він легкий у використанні, має приємний інтерфейс та дозволяє дитині в очно-дистанційному форматі отримувати освіту. Основна мета модулю полягає у спрощенні обміну інформацією між педагогом і дитину.

Таким чином можна констатувати, що модуль «Google Classroom» [50] (Рис. 2.4) можна використовувати соціальним педагогом для провадження соціально-педагогічної діяльності з дітьми з неповних родин адаптуючи модуль до проведення опитувань, онлайн-консультацій, проходження психологічних тестів тощо.

Рис. 2.4. Модуль «Google Classroom»

Джерело: складено автором на основі [50].

Водночас онлайн програма «Plickers» є зручним інструментом соціально-педагогічної роботи, оскільки не передбачає наявність у всіх дітей засобів зв'язку. Ця програма передбачає, що засіб зв'язку (ноутбук, комп'ютер або мобільний телефон) є у педагога, який створює опитування та завантажує всі необхідні матеріали, які потім перетворюються в анкету. Наступним кроком соціальний педагог маючи QR-код дає його дітям, які потрапляють на сайт із персональними картками опитування і після його завершення педагог отримує результати від програми «Plickers» (Рис. 2.5).

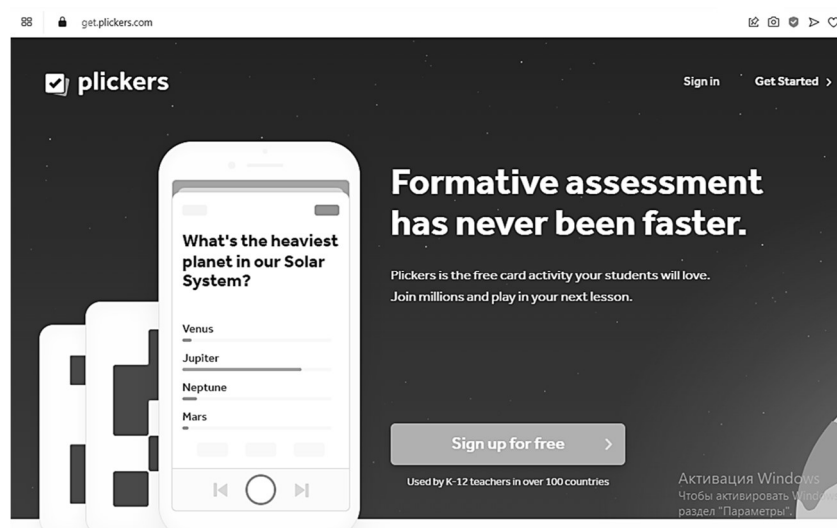

Рис. 2.5. онлайн програма «Plickers»

Джерело: складено автором на основі [51]

Разом із тим зауважимо, що інформаційних ресурсів для проведення онлайн опитувань або консультацій в мережі Інтернет достатньо. Проте жоден інформаційно-обчислювальний засіб не замінить живого спілкування між дитиною та соціальним педагогом. Розуміючи активний процес цифровізації освітньої галузі не маємо заперечень проти, але на нашу думку ефективна соціально-педагогічна діяльність провадиться виключно в очному форматі.

Висновки до другого розділу

У другому розділі кваліфікаційної роботи було з'ясовано особливості використання методу побудови соціально-педагогічного портрету. В межах дослідження було виявлено, що складання портрету дитини з неповної родини потребує використання адаптивних методик роботи та врахування індивідуальних, вікових та фізіологічних особливостей дитини.

Вважаємо, що соціально-педагогічний портрет є складним міжгалузевим феноменом, який складається із багатьох показників та факторів. Основними галуззями для побудови такого портрету є 01 Освіта/Педагогіка, 02 Культура та мистецтво, 05 Соціальні поведінкові науки, 23 Соціальна робота тощо.

Експериментальна частина дослідження допомогла застосувати на практиці різноманітні методики, методики та засоби опитування дітей з неповних родин, а також визначити основні кількісні показники та поділити їх на категорії: взаємодії з батьками та друзями, можливість до комунікації, мотивація до здобуття освіти та розвитку, пристосування до життя та реалізація лідерських амбіцій.

Також на основі результатів проведеного експерименту, на базі Криворізької гімназії №130, можемо узагальнити, що визначені проблеми дітей з неповних сімей можуть вирішуватися через реалізацію соціально-педагогічних підходів.

ВИСНОВОК

Під час дослідження було отримано наступні висновки:

1. У вітчизняному науковому дискурсі питання соціально-педагогічної роботи з дітьми з неповних родин має ґрунтовні дослідження. Велика кількість українських дослідників приділяють увагу аналізу розвитку системи державного соціального забезпечення неповних сімей та сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, пошуку інноваційних моделей надання соціальних та соціально-педагогічних послуг дітям із неповних сімей, формам, методам та інструментам соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю тощо.

2. Встановлено, що родину складають особи, які спільно проживають і обов'язково пов'язані спільним побутом, а також взаємними правами та обов'язками, що визначені чинним законодавством України. Неповна сім'я, в даному випадку – проживання дитини із одним з батьків.

3. Нормативно-правове забезпечення підтримки дітей із неповних сімей та захисту законних прав та інтересів дитинства в Україні за часів незалежності розвинулось до європейського рівня. Дана тенденція відображає позитивні зміни, які відбуваються в наслідок європейської інтеграції України. Вітчизняні нормативні акти розробляються із врахуванням міжнародних угод та пактів, беручи кращі практики та механізми захисту прав дітей. Разом із тим система нормативно-правового забезпечення досліджуваного феномену потребує систематизації, оскільки захист прав дітей із неповних сімей нині відносить до загальної системи і не містить кодифікацію.

4. Складання портрету дитини з неповної родини потребує використання адаптивних методик роботи та врахування індивідуальних, вікових та фізіологічних особливостей дитини. Вважаємо, що соціально-педагогічний портрет є складним міжгалузевим феноменом, який складається із багатьох показників та факторів.

5. Експериментальна частина дослідження допомогла застосувати на практиці різноманітні методики, методики та засоби опитування дітей з неповних родин, а також визначити основні кількісні показники та поділити їх на категорії: взаємодії з батьками та друзями, можливість до комунікації, мотивація до здобуття освіти та розвитку, пристосування до життя та реалізація лідерських амбіцій.

До основних напрямів соціально-педагогічної діяльності соціального педагога закладу загальної середньої освіти (школи), у роботі з дітьми з неповних сімей, відносимо: діагностичний, дозвіллевий, консультативний, корекційний та профілактичний.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#n8>
2. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>
3. Kvas O., Podoliak M. The notion of a child and childhood in the ukrainian educational traditions. Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. 2022. № 36. С. 101-112. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpe.2022.36.11557>
4. Конончук А. Неповна батьківська сім'я як об'єкт соціально-педагогічної роботи. Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2014. – №. 3. – С. 50-56.
5. Комплієнко І. Неповна сім'я як чинник вживання старшокласниками психоактивних речовин. Проблеми сучасної психології, 2020. № 49. С. 177–201. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-49.177-201>
6. Шульга А. Неповна сім'я: об'єкт і суб'єкт у роботі вчителя з батьками молодших школярів. Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe. PEDAGOGIKA. 2015. № 3. С. 67-71.
7. Сімейний кодекс України: кодекс від 10.01.2002 №2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
8. Сейко Н. Соціальна педагогіка: курс лекцій. Житомир: Житомир. держ. пед. ун-тет, 2002. 260 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/3558/1/11.pdf>
9. Безпалько О. Соціальна педагогіка та соціальна робота у сучасному освітологічному просторі. Освітологічний дискурс. 2011. №.1 (3). С. 103-111.
10. Лукашевич М., Семигіна Т. Соціальна робота (теорія і практика) : підручник. К.: Каравела, 2009. 368 с.
11. Тимошенко Н. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до організаційно-технологічного забезпечення соціально-педагогічної роботи. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/33688710.pdf>

12. Капська А. Соціально-педагогічна робота як інструмент соціальної політики. Український соціум: Соціологічні дослідження та моніторинг соціальної політики (соціологія, політика, педагогіка, економіка). 2002. №. 1. С. 89-94.

13. Караман О. Сутність і зміст соціально-педагогічної роботи як категорії соціальної педагогіки. Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Педагогіка. Соціальна робота. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 21. С. 69–72.

14. Безпалько О. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді: дис... доктора пед. наук: спец. 13.00.05 «соціальна педагогіка». Луганськ: Луганський нац. університет імені Тараса Шевченка, 2006. 537 с.

15. Лисоконь І. Проблема формування терміносистеми інвестиційних процесів у вищій школі. Матеріали II Всеукраїнської конференції молодих вчених «Молодь і наука. Практика інноваційного пошуку» 17 грудня 2020 р. Дніпро, 2020. С. 407-412. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/1234567789/4193>

16. Конвенція ООН про права дитини: постанова Верховної Ради України від 27.02.1991 № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

17. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

18. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

19. Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського і ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи: ратифіковано Законом України від 21.07.2006 № 23-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_687#Text

20. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми: ратифіковано Законом України від 06.03.2008 № 135-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_327#Text

21. Європейська конвенція про здійснення прав дітей: ратифіковано Законом України від 03.08.2006 №69-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text

22. Європейська конвенція про контакт з дітьми: ратифіковано Законом України від 20.09.2006 №166-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_659#Text

23. Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом: ратифіковано Законом України від 14.01.2009 №862-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_568#Text

24. Європейська соціальна хартія: ратифіковано Законом України від 14.09.2006 №137-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text

25. Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання в рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права: приєднання Законом України від 14.09.2006 №135-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001#Text

26. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: ратифіковано Законом України від 23.06.2004 №1845-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text

27. Конвенція про стягнення аліментів за кордоном: приєднання Законом України від 20.07.2006 №15-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_425#Text

28. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей: приєднання Законом України від 11.01.2006 №3303-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text

29. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів

захисту дітей у рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права: приєднання Законом України від 14.09.2006 №136-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text

30. Угода про співробітництво держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав з питань повернення неповнолітніх у держави їх постійного проживання: ратифіковано Законом України від 12.01.2005 № 2316-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_614#Text

31. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії: ратифіковано Законом України від 03.04.2003 №716-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text

32. Кодекс про адміністративні правопорушення: кодекс від 25.06.1991 № 1255-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

33. Муляр Н. Особливості соціалізації учня початкової школи на уроках «Я у світі». Актуальні питання гуманітарних наук. Педагогіка. 2014. Вип. 10. С. 253-258.

34. Москаленко В. Соціалізація особистості : монографія К.:Фенікс, 2013. 540 с.

35. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с. URL: <https://cutt.ly/YMIFAx7>

36. Проскуріна О. Удосконалення форм соціалізації і процес становлення особистості. Політичний менеджмент. 2003. №2. С. 50-56. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11610/05-Prosyrina.pdf?sequence=1>

37. Лисоконь І. Теоретичний аналіз актуальних питань вищої соціальної освіти України в освітологічному дискурсі. Концептуально-технологічна модель підготовки майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери [монографія] / авт. кол. Т. Василюк, І. Лисоконь, І. Размолодчикова, І. Шимко; упоряд. І. Лисоконь. Кривий Ріг : КДПУ, 2022. С. 7-50.

38. Безпалько О. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
39. Рогальська І. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Луганськ, 2009. 43 с.
40. Будник О. Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності: дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2015. 552 с.
41. Поліщук І. Науково-педагогічний портрет Т. Д. Дем'янюк. Нова педагогічна думка. 2019. Т. 100. №. 4. С. 11-15. DOI: 10.37026/2520-6427-2019-100-4-10-15
42. Сущенко І., Бондар І., Острікова А., Шелест О. Навчальні матеріали 5-ти денної навчальної програми для молодіжних працівників в рамках проекту «Підтримка українських громад у зв'язку зі збільшенням кількості ВПО». Державний інститут сімейної та молодіжної політики. Київ, 2016. 74 с.
43. Рубрика «Кадрове забезпечення» Криворізька гімназія №130. 2022. URL: <https://sch130.dnepredu.com/uk/site/zagalna-informatsiya-pro-.html>
44. Фальковська Л. Приклад виконання професійно-орієнтованого завдання з курсу «Педагогічна психологія» для студентів спец. «Психологія». 2010. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/21434/1/педагогічна%20психологія.pdf>
45. Лепіхова Л., Татенко В. Методика: «Психологічна група ризику – ПГР». Психологія. К.: Освіта, 1993. Випуск № 41.
46. Сівак С. Скринінг шкільного життя. Методика комплексного психодіагностичного вивчення стану навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. 72 с.
47. Степанюк Н. Створення ситуації успіху на уроках образотворчого мистецтва в умовах нової української школи. «Вересень». 2021. Т. 4. № 91).
48. Кляпець О., Лазоренко Б. Лепіхова Л. та інші. Методики вивчення повсякденного стресу і способів розв'язання кризових життєвих ситуацій. К. : Міленіум, 2009. 120 с

49. Вебресыц «kahoot». 2023. URL: https://kahoot.com/?utm_name=controller_app&utm_source=controller&utm_campaign=controller_app&utm_medium=link

50. Вебресыц «Classroom Google». 2023. URL: <https://classroom.google.com>

51. Вебресыц «Google». 2023. URL: <https://google.com>

52. Вебресыц «Plickers». 2023. URL: <https://get.plickers.com>